

Τ'Σ ΜΠΑΜΠΩΣ Η ΜΕΡΑ ¹⁾

Περιγραφή του έθιμου.

Στις 8 'Ιανουαρίου, γιορτή της άγιας Δομνίκης, οι γυναίκες Σταχτοχωρίου²⁾ της περιφέρειας 'Αρχιού γιόρταζαν και γιορτάζουν ακόμη στο νέο χωριό που ήσαν και κατοίκησαν ('Αμπελοι πρ. Μακές—Νιγρίτης) τη γιορτή της μαμής, που την ονομάζουν «τς βάβως ή μέρα». Τη μέρα εκείνη θά γιορτάσουν όλες οι παντρεμένες, χωρίς να εξαιρεθούν και οι νιόπαντρες, έξδν απ' τις χήρες και τις άτεκνες. Θά έτοιμάσουν στα σπίτια τους τὰ καλύτερα φαγητά και θά συναχθούν από δυο δυο ή τρεις

„Αρχιού
Βρετανία
Λαογραφία
Γ. Γ. Γ. Γ.
Αθ. τ. Γ.
1936-7.

1) Στο περιοδικό «Μπουκέτο» της 8 'Ιανουαρίου 1929 ο Κ. Φ(αλτάις) έδημοσίευσε περιγραφήν της «'Ημέρας της Μамής» με την πληροφορίαν, ότι εορτάζεται στο Κίτρος, στο 'Αμάτοβο, στο Σούλοβο, στο Κιουρκούτ, στο Τσαντιρλί, στα Κουρφάλια, στο Καβακλί και στ' άλλα μέρη της Μικασίας, όπου εγκατεστάθησαν πρόσφυγες της 'Ανατολικής Ρωμυλίας. Από το δημοσίευμα αυτό έλαβεν άφορμή ή Διεύθυνσις του Λαογραφικού 'Αρχείου, να νά προκαλέση την έρευνά μας αυτή. Για νά δειχθῇ ποιές δυσκολίες έχει νά συναντήσῃ προσπάθειά του ο έρευνητής, δημοσίευσε παρακάτω την έπιστολήν του φίλου κ. Δεληγιάννη, γνωστού καί από την άλλη του συνεργασία εις το 'Αρχεῖον του Εθνικού Λαού και Γλώσσας, Θεσσαλον (Σ. τ. Δ.).

Φίλε μου κ. Π. Παπαχριστοδούλου,

Τέλος πάντων τυχερό ήταν το 'Αρχείο νά περιλάβῃ στίς πολύτιμες σελίδες του και το έθιμο αυτό. 'Υστερα από πολλές αναζητήσεις κατώρθωσα νά βρω τὸν οργανοπαίχτη του έθιμου, που παρευρέθηκε πριν από τρία χρόνια και νά τὸ άκούσω σέ όλες τις λεπτομέρειές του. 'Από τις γυναίκες εἶνε αδύνατο νά τὸ άποσπάσῃ κανείς. Οι άνδρες τους δὲν τὸ ξέρουν καλά, άλλως τε έντρέπονται και ἔτσι μένει μόνα ή οργανοπαίχτης. 'Όταν τὸ πρωτοάκουσα, σὰς είδοποίησα. Θυμασθε. 'Από τότε ή μόνη επιθυμία μου ήταν νά άκούω τὸ έθιμο αυτό. Σεις στο μεταξύ με γράφατε με ξαναγράφατε, αλλά τί μπορούσα νά σὰς πώ; Ρωτοῦσα τὸς χωρικούς 'Αμπέλων με κύτταζαν, γελοῦσαν και στο τέλος μηδέν. Με τις γυναίκες τους δὲν γνωριζόμουν, αλλά και πάλιν δύσκολο νά τις ρωτήσης. Σκανδαλιάρικο, καθὼς βλέπετε. Προχθές λοιπὸν πήγα έπίτηδες σέ ένα άλλο χωριό (Νικόκλεια), που μένει ο οργανοπαίχτης και ἔτσι κατώρθωσα, ύστερα από πολλά νεροκατεβάσματα και ότι χωρίς άλλο θά τὸ ιδῶ τυπωμένο στο «'Αρχείο», διότι θά μὰς τὸ στείλῃ ο εκδότης του κ.τ.λ., και τὸ άπέσπασα. Τώρα αν ή περιγραφή του εἶνε επιτυχημένη ή όχι, σεις πλέον κρίνατε. 'Εγὼ ἔκαμα ο,τι μπορούσα νά κάμω. Για φωτιές και έθιμα της τυρινῆς τῶν Σταχτοχωριτῶν δὲν μπορῶ νά μάθω τίποτε.

Με πολλοὺς ἐγκαρδίους χαιρετισμοὺς
Β. Ν. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ

2) Περί Σταχτοχωρίου βλ. Γ. Μέγα Θυσία ταύρων και κριῶν έν τῇ ΒΑ Θράκη, Λαογραφία τ. Γ' σ. 156.

τρεις στο σπίτι της μαμής, φέροντας τὰ φαγητά τους, μαζί δὲ καὶ ἀπομυή ἢ μιὰ ὀκτὶ ρακή καὶ 2—3 ὀκ. κρασί, πὺν τὸ τελευταῖο αὐτὸ εἶνε ἀπαραίτητο.

Πρῶτὶ πρῶτὶ θὰ πάγουν δύο τρεῖς ἀπ' τις γεροντότερες καὶ μαζί θὰ φτιάσουν τὸ πέος. Αὐτὸ θὰ τὸ κάνουν μετὸν παρακάτω τρόπο: Θὰ πείρουν ἓνα πρᾶσο ἔως 0,20 τοῦ μέτρου πρὸς τὸ μέρος τῆς ρίζας, θὰ ἀφαιρέσουν τὰ ἐξωτερικὰ ἄχρηστα φύλλα ἓνα ἢ δύο καὶ κατόπιν θὰ τὸ ντύσουν με πέτσες (ἐντερα) τῶν χοίρων, πὺν ἀφθονοῦν τις ἡμέρες ἐκεῖνες, μετὸ νὰ ἔκοψαν τὰ Χριστούγεννα τὰ γουρούνια τους. Θὰ σχηματίσουν προσεχτικὰ τὴ βάλανο τοῦ πέους καὶ κατόπιν μετὴν ἴδια προσοχὴ θὰ διπλώσουν τὴν πέτσα, ἔτσι πὺν νὰ γυρίξῃ καὶ νὰ σκεπάξῃ τὴ βάλανο. Νὰ μοιάξῃ δηλ. ὁ σχηματισμὸς του πρὸς τὸ ἀληθινὸ πέος. Κατόπιν πάλιν μετὸν προσοχὴ καὶ ἐπιτηδεύματα θὰ σχηματίσουν, παραγεμίζοντας ἄλλες πέτσες καὶ τοὺς δύο ὄρχεις κρεμαστοὺς, γύρω δὲ στοὺς ὀπίσθιο μέρος θὰ θέσουν καὶ ἀνάλογη ποσότητα ἀπὸ τρίχες, ἔτσι πὺν ὅποιος τὸ βλέπει, νὰ νομίζῃ ὅτι βλέπει ἀληθινὸ ἀντρίκι πέος. Ἡ κάμαρα στοὺς μεταξὺ θὰ εἶνε κατάκλιση.

ΠΑΙΡΝΟΥΝ κατόπιν ἓνα λουκάνικο πρὸς τὸ σχηματίζουν μ' αὐτὸ τὸ γυναικεῖο αἶδοιτο, περνοῦν ἀπὸ μέσα πὺν τὸ πέος, γιὰ νὰ δείχνουν καὶ τὰ δύο μαζί κάποια φυσικὴ πράξη, καὶ κατόπιν μιὰ ἀπ' τις γυναῖκες, πὺν ἔπαιναν τις προσεχτικὰς κινήσεις, σπιννοῦν τὸ πέος μετὸν ἑαυτοῦ, μαζί, ἀνοίγει τὴν θύρα λίγο γιὰ νὰ τὸ δείξῃ στις γυναῖκες, πὺν μαζεύτηκαν πρὸ πολλοῦ στοὺς προθαλάμους περιμένοντας μετὰ φαγητά τους, καὶ νὰ τὸ ἴδουν. Μετὸν χαρὰ καὶ ἐκπαιστικὴ τὸ προσβλέπουν! Βιάζονται ποιά νὰ πρωτοπάγῃ καὶ τὸ συναντήσῃ! Μετὰ τὰ πολλὰ πλησιάζει ἡ πρώτη. Ἐκείνη πὺν κρατεῖ τὸ πέος ἀπὸ μέσα τὴν λέγει: «φίλησέ το καὶ ἔμπα μέσα». Μετὰ μεγάλη προθυμία ἐκείνη θὰ τὸ φιλήσῃ καὶ θὰ ἔμπη. Τὸ ἴδιο θὰ κάμουν ὅλες οἱ γυναῖκες πὺν περιμένουν καὶ θὰ περάσουν μέσα στὴν κάμαρα. Ἀμα θὰ τελειώσουν ὅλες, θὰ τὸ βάλουν ἀπάνου στοὺς τραπέζι καὶ ἂν τύχῃ καὶ ἔλθουν κατόπιν καὶ ἄλλες, θὰ τὸ χαϊδέψουν ἑλαφρὰ μετὸν χέρι τους, θὰ τὸ φιλήσουν καὶ θὰ ποῦν « ὦ ὦ ὦ ὦ! τί ὥραϊο!

Ἐτοιμάζονται κατόπιν γιὰ τὸ τραπέζι. Θὰ στρώσουν τὰ φαγητά τους ἑμορφα ἑμορφα, θὰ καθήσουν καὶ πρὶν φᾶν θὰ κερασθοῦν ἀπὸ μιὰ ρακή. Κατόπιν ἡ πρὸ γεροντότερη θὰ σηκωθῇ, θὰ πάρῃ τὸ πέος, θὰ πιάσῃ τὴν πέτσα του, θὰ τὴν τραβήξῃ λίγο πίσω γιὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ βάλανος καὶ πάλιν θὰ τὴν φέρῃ στὴ θέσῃ της καὶ θὰ τὸ φιλήσῃ. Τὸ ἴδιο θὰ ἐπαναλάβουν ὅλες. Μονάχα οἱ νιόπαντρες, μετὸν νὰ παρενδύσκωνται πρώτη φορά, ντρέπονται λιγάκι καὶ γελοῦν, ἀλλὰ θὰ τὸ κάμουν καὶ αὐτές. Μέση λύση δὲν χωρεῖ. Ἐπειτα θὰ ἀρχίσουν νὰ τρών, κρασοποτοῦσαι στοὺς μεταξὺ.

Ἄντρες δὲν ἐπιτρέπεται νὰ βρίσκωνται, ἐχτός ἀπ' τὸν ὀργανοπαίκτη, ποὺ βρίσκεται ἐκεῖ ἐξ ἀρχῆς καὶ τὸν θεωροῦν ἔμπιστο πρόσωπο, διότι δὲν θὰ βγάλη κατόπιν ἀπ' τὸ στόμα του λέξη ἀπ' ὅσα εἶδε καὶ ἄκουσε. Κι' αὐτὸ τοῦ τὸ συνιστοῦν ἐπανελημμένα. Στὸ σημεῖο πλέον αὐτὸ τῆς διασκέδασης θὰ τὸν προστάξουν νὰ ἀρχίσῃ νὰ παίζει, διότι ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα θὰ ἀρχίσῃ ἡ καθαντοῦ διασκέδαση. Τότε μερικὲς σηκῶνονται καὶ ἀλλάζουν τὴ μαμὴ μὲ διάφορα φορέματα. ἔτσι ποὺ νὰ ξεχωρίζῃ ἀπ' τὶς ἄλλες. Τὴν βάζουν στὸ κεφάλι σαρίκι καὶ ἀπ' τὰ δυὸ πλάγια τοῦ κεφαλιοῦ τὴν στολίζουν μὲ λουλούδια. Ἐπειτα τὴν παραλαμβάνουν δυὸ γυναῖκες, οἱ πὺδ δυνατές, ἀπὸ τὶς μασχάλες, ἄλλες δὲ ἀπ' τὰ πλάγια καὶ ἀρχίζει χορὸς τρικουβερτος. Στὸ χορὸ φυλάγουν μήπως κρυφὰ ἔλθουν ἄντρες καὶ κλέψουν τὴν μαμὴ, ὁπότε ἡ ἐξαγορά της ἀπὸ μέρους τῶν γυναικῶν φθάνει στὸ σεβαστὸ ποσὸ τῶν τριῶν χιλ. δραχμῶν. Κεῖνῃ «ποὺ σέρνει τὸ χορὸ» θὰ κρατῇ στὸ ἓνα της χέρι τὸ πέος μὲ ὅλα τὰ ἐξαρτήματά του καὶ ἂν ἔλθουν γυναῖκες ἐξωτερικὲς, ποὺ δὲν ἔλαβαν μέρος στὴν τελετὴ, ἡ κορίτσια γιὰ ἀσχημάτι, τὶς τὸ πηγαίνει καὶ κάνει ἔμπρός τους τέτοιο σχῆμα, ποὺ δείχνει τὴν ανουσία. Ἄν τύχῃ καμμιὰ καὶ στενοχωρηθῇ, ἃς εἶνε καὶ παυμένος, τὴν παίρνουν, τὴν ξεβρακώνουν μὲ τὸ στανιὸ καὶ τῆς τὸ ἐγγίζουν λιγάκι ἐκεῖ ποὺ πρέπει, γιὰ νὰ καταλάβῃ καὶ ἄλλοτε γὰρ μὴν κάνει νέτοιες ἀνοησίες. — Ἀκοῦς ἐκεῖ τὸ παλιό-καρίτσι, νὰ δῶλῃ νὰ φαίνεται πὺδ τιμὸ ἀπὸ μᾶς; Ποῦ ἀκούστηκες αὐτό; Ἄν τολμήσουν ἄντρες καὶ θελήσουν νὰ κλέψουν μὲ δυσκολία τὴν μαμὴ καὶ δὲν τὸ κατορθώσουν, τότε παίρνουν οἱ γυναῖκες, παίρνουν τὰ καπέλα τους, τοὺς καθίζουν κάτω, τοὺς περνοῦν κρασί ἢ ρακὴ καὶ τοὺς ὑποχρεώνουν νὰ δώσουν ἀπὸ 5—10 δραχμὲς γιὰ νὰ πάρουν τὰ καπέλα τους πίσω.

Τελευταῖα βγαίνουν ἀπ' τὸ σπίτι τῆς μαμῆς καὶ παίρνουν τὰ καφενεῖα στὴ σειρά. Οἱ καφετζήδες εἶνε ὑποχρεωμένοι, γιὰ τὸ λέγε ὁ ἄγραφος νόμος τους, νὰ τὶς κερᾶσουν ὅλες, χωρὶς νὰ πληρωθοῦν. Ἄμα τελειώσουν τὰ καφενεῖα, χορεύουν στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, ὁλομέθυστες παίρνουν τὴν μαμὴ μὲ τὴν γνωστὴ μας παράταξη καὶ τὴν πηγαίνουν στὸ σπίτι της. Ἐκεῖ θὰ φᾶν, θὰ πιοῦν καὶ θὰ διαλυθοῦν, ἀφοῦ ἄλληλοευχηθοῦν νὰ τὶς ἀξιῶσῃ ὁ θεὸς καὶ τοῦ χρόνου νὰ κάνουν τὰ ἴδια καὶ καλύτερα.

(Κατ' ἀφήγησιν Γιάννη Γκάϊδατζη, ὀργανοπαίκτη ἐκ Καλυβίων—Μαλγάρων 36 ἐτῶν καὶ αὐτόπτου τοῦ ὥς ἄνω ἐθίμου).

Τὸ παλιὸ Σταχτοχώρι βρίσκεται δυτικὰ στὴν Ἀγχίαλο καὶ ἀπέχει ἀπ' αὐτὴν περὶ τὰ 40 χλμ., ἀπὸ δὲ τὸν Πύργο περὶ τὰ 15. Γύρω γύρω στὸ Σταχτοχώρι καὶ εἰς ἀκτῖνα περὶ τὰ 15 χλμ. βρίσκονται ὅλο Βουλγάρικα χωριά. Καὶ οἱ Βουλγάρες ἔκαναν τὸ ἔθιμο αὐτὸ καὶ μάλιστα πὺδ

ζωηρά. Θέλουν δὲ νὰ ποῦν, ὅτι τὸ ἔχουν γενικῶς ὅλοι οἱ Βούλγαροι στήν περιφέρεια Ἀγγιάλου καὶ πέρα.

Περὶ τὰς 20 οἰκογενείας Σταχτοχωριτῶν, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσὴ των ἐκεῖθεν, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ χωρίον Μπεγιούκ-μαχαλά πλησίον τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Βυρωνείας (Χατζῆ μπεϊλήκ) περιφ. Σιδηροκάστρου. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐγκαταστάσεώς των ἔκαμαν τὸ ἔθιμο αὐτὸ τὴν γνωστὴ μας ἡμέρα, ἀλλὰ λόγῳ τῆς μειονότητός των ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς γηγενεῖς πού εἶνε πολυπληθέστεροι, ἐγελοιοποιήθησαν καὶ ἔτσι τὸ ἐγκατέλειψαν. Εἰς τὰς Ἀμπέλους ὁμως ἐξακολουθοῦν νὰ τὸ κάμουν ἀπαρεγκλίτως κάθε χρόνο.

Ὁ σκοπὸς διὰ τὸν ὁποῖον γίνεται ἐλησμονήθη εἰς τὰ βάρη τῶν αἰώνων. Οὔτε καὶ αὐτοὶ γνωρίζουν τίποτε. Φαίνεται ὅμως ὅτι γίνεται πρὸ τιμὴν τῆς μαμῆς. Συμπληρωματικὰ ἔμαθα καὶ τὰ παρακάτω: Τὴν 7 Ἰαν. (τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου) ὅλες οἱ γυναῖκες πού γέννησαν μέσα στὸν κύκλο τοῦ περασμένου χρόνου, θὰ βάλουν μέσα σ' ἓνα ταψὶ 4—5 ὀκ. ἀλεύρι σταρίσιο καὶ στὴ μέση θὰ μολοῦν ἓνα κερί (σπαρματσέτο). Θὰ πάρουν ἓνα καλούπι σαποῦνι καὶ ἓνα μαστροπά ξεστὸ νερὸ καὶ μία πετσέτα καὶ θὰ πᾶν στῆς μαμῆς. Ἡ μαμὴ ἀφοῦ δεχτῇ τὰ δῶρά τους, θὰ πάσῃ νὰ σαποῦνι στὸ χέρι καὶ οἱ γυναῖκες, καθεμιά ξεχωριστά, θὰ τὴν χύσουν νερὸ νὰ πλύνῃ τὰ χέρια τῆς καὶ κατόπιν θὰ σκεπαστῇ στὴν πετσέτα πού ἔφερε ἡ γυναῖκα καὶ τὴν ὁποῖαν θὰ τὴν παραλάβῃ ἡ γυναῖκα μαζί τῆς φεύγοντας. Ὁ σκοπὸς γὰρ τὸν ὁποῖον γίνεται τὸ πλύσιμο τῶν χειρῶν τῆς μαμῆς τὴν παραμονὴ τοῦ ἔθιμου εἶνε αὐτός: Πιστεύουν πῶς, ἂν δὲν πλύνουν τὴν ἡμέρα αὐτὴ τὰ χέρια τῆς μαμῆς, αὐτὰ στὸν ἄλλο κόσμον θὰ καίονται στὴ φωτιά, μὲ τὸ νὰ μὴν τῆς τὰ ἐπλυναν ἐδῶ στὸν κάτω κόσμον, πρᾶγμα πού θεωρεῖται ἀχαριστία ἐκ μέρους τῶν γυναικῶν, διότι τὰ χέρια τῆς μαμῆς χρησίμευσαν ὡς ὄργανα βοηθητικὰ κατὰ τὴν δύσκολη στιγμὴ τῆς γέννας των. Γιαντὸ καὶ ἡ μαμὴ πρὸς χάριν τους τίς φιλεῖ τὴν ἐπομένην στὸ σπίτι τῆς μὲ τὸ ἀζημίωτον, καθὼς εἶδαμε στὸ ἔθιμο.

Ὅσον γιὰ τὸ ἔθιμο, ἂν γίνεται στὴ Μακεδονία, ἔμαθα τὰ ἐξῆς ἀπὸ μίαν συνάδελφον Σερραίαν, πού δίδαξε στὰ ταραγμένα χρόνια 1902—1908 στὸ χωρίον Στάρτισοβον περιφερείας Μελενίκου—Πετριτσίου. Τὸ ἔθιμο γινόταν στὸ Στάρτισοβο (βουλγαρόφωνο) καὶ σὲ ὅλα γενικῶς τὰ βουλγαρόφωνα χωριά τῆς περιφερείας ἐκείνης καὶ λεγόταν *bábi den* τὴν ἡμέραν τῆς Ἀγίας Δομνίκης (8 Ἰανουαρίου). Ὡς δεσποινὶς πού ἦτο τότε παρευρεθῆ στὴν διασκέδασή τους, ἀλλὰ πέος καὶ τὰ παρεπόμενα ὄχι μόνον δὲν ἀντελήφθη, ἀλλ' οὔτε καὶ ἤκουσε νὰ λέγεται. Μόνον εἶδε τὸ

πλύσιμο τῶν χειρῶν τῆς μαμῆς καὶ τὸ σφούγγισμα τῶν στῆν ποδιὰ τῆς γυναίκας καὶ τῇ διασκέδασί τους τὴν ἰδίαν ἡμέραν. Αὐτὸ μονάχα. Καθὼς ἀντελήφθηκα τὸ ἔθιμο αὐτὸ οὔτε στὴν περιφέρεια Σεργῶν, οὔτε καὶ τοῦ Σιδηροκάστρου γίνεται. Στὴν περιφέρεια Δράμας δὲν ξέρω. Μόνον στὴν Βουλγαροκρατουμένη Μακεδονία παρατηρεῖται.

B. N. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ

Σημείωμα.

Ὁ κ. Μυρτίλος Ἀποστολίδης γράφων ἐν τῷ Β' τόμῳ τοῦ Ἀρχείου περὶ Κουκλαίνης λέγει ἐν σ. 12, ὅτι «Σλαβικά τοπωνύμια εἶναι καὶ πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ εἰς -οβα καὶ -οβον» καὶ ἀναφέρει διάφορα καὶ τῆς νοτίου Ἑλλάδος τοπωνύμια, ἅτινα ἐρμηνεύει ὅλα ὡς σλαβικά. Νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβεῖς οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ ἐλλογίμου καθηγητοῦ ἐν τῇ γενικότητι αὐτῶν:

Πλὴν τῆς σλαβικῆς καταλήξεως ὅβα ἢ ὀβο ὑπάρχει ἡ τουρκικὴ λέξις ὀβά, εὐχρηστος μάλιστα καὶ παρὰ Ἑλλήσι πολλαχοῦ (π.χ. ἐν Σηλυβρίᾳ) ἐν τῇ σημασίᾳ πεδιάς, τῶπος πεδινὸς· πλείστα δὲ ὀνόματα τόπων καταλήγοντα εἰς ὀβα εἶναι προφανῶς τουρκικὰ, οὐχὶ σλαβικά. Τοιαῦτα εἶναι ἐν Βουλγαρίᾳ ἢ Ἀχ. Ρωμυλία Οὐσοντιέβα, τὴ βυζαντινὸν Μακρολειβάδα κατὰ τὸν ἀρμενιστὸν πατέρα μου. Καὶ ἡ Ἀκροβα δὲ τῆς Ἀρματίας, ἣν ὁ κ. Μυρτίλος παράγει ἐκ τοῦ σλ. Γιάκβοβο, καὶ ἐρμηνεύει διὰ τοῦ «Ὀχυρόν», εἶναι μᾶλλον τουρκικὴ λέξις, σημαίνουσα λευκὴν πεδιάδα καὶ τὸ Κούμο(υ)βον τῆς Λακωνίας, ὡς εἶναι ἐπίσης τουρκικὴ καὶ σημαίνει ἀμμώδης πεδιάς.

Παρατηρῶ ἐπίσης 1) διὰ τὴν Ἀνδρίτσαιναν τῆς Πελοποννήσου ἐγράφη ἐν τῇ «Βραδυνῇ» Ἀθηνῶν (κατὰ Ἰούνιον) ὅτι, κατὰ τὰς ἐγγωρίους παραδόσεις, τὸ ὄνομα προῆλθεν ἀπὸ τῆς χήραν Ἀνδρίκου ἢ Ἀνδρίτσου τινὸς· τοῦτο οὐδόλως ἀπίθανον, γνωστῆς οὔσης τῆς εὐρυτάτης —καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις— χρήσεως τοιούτων τύπων διὰ τὰς συζύγους (Γιάνναινα, Ἀντωνάκαινα καὶ τοιαῦτα ὅμοια) 2) Γκορτζιὰ λέγεται πολλαχοῦ ἢ ἀγρὰς (ἀγριαπιδιά)· καὶ τὸ ὁμώνυμον χωρίον τῆς Ὀλυμπίας πιθανὸν ἐξ Ἀπιδέας τινὸς νὰ ἔχη τὸ ὄνομα· 3) Κόκκαλα χωρίον ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καβάλλας (κοινότης Παλ. Καβάλλας)· 4) διὰ μίαν Πολιανὴν—δὲν ἐνθυμοῦμαι ἂν τὴν ἐν Μακεδονίᾳ ἢ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ—ἀνέγνωμεν ὅτι προέρχεται τὸ ὄνομα ἐκ παραφθορᾶς τῆς Ἀπολωνίας.

† Ὁ Ἐλευθερουπόλεως ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ